

Irodalom-csatatér

A nemzeti jelleg érvénye Szerb Antal irodalomszemléletében

Szerb Antal *Magyar irodalomtörténetének* nemzetpolitikai önellentmondásai két irányból is kikezdehetővé teszik irodalmi fejlődésrajzát, attól függően, hogy a vonatkozó megállapításai az Európa-központúságot vagy a nemzeti hagyományokat törekszenek alátámasztani. Ez magyarázza a konzervatív-nemzeti szemlélet híveinek heves tiltakozását megközelítése ellen, és ugyanezért tűnhetett egy különösen szigorú, alig leplezetten baloldali érzelmű bírálójának szemében úgy, mint aki átveszi Németh László hígmagyar-mélymagyar elvét,¹ legalábbis Arany-portréjában, amennyiben egyebek mellett éppúgy az 1848 utáni időszakot tekinti Arany „adekvát működési területének”, mint Németh László.² Bizonyítékára lerve annak, hogy urbánus és népies felfogás mégsem állt annyira egymástól távol, legalábbis hogy „az urbánus-népies szembenállás mindkét oldalán a hamis világnézeti alapok és módszertani eszközök közös, hamis eredményekre vezethetnek”³. Egyébként igaz, Szerb Antal, akitől mi sem állt távolabb Szabó Dezső parasztkultuszánál, valóban tett bizonyos gesztusokat a népies tábor irányába. „Az újabb nemzedék pedig, írja az elismerés hangján a háború kitörése évében, lázadóbb és keserűbb, mint bármelyik magyar nemzedék Petőfi óta: Illyés Gyula, Féja Géza, Tamási Áron, Németh László, Kovács Imre, Szabó Zoltán és társaik lírában, regényben, színdarabban, tanulmányokban, történelmi életrajzokban eddig nem ismert gazdag hangszereléssel hallatják Tiborc panaszát és egyiküknek-másikuknak bizony annyi üldöztetésben van része, mint a szabadságharc költőinek – ha volt viharmadár-nemzedék, hát ez az. De ezek az írók, csodálatos módon, nem hajlandók semmiféle közösséget vállalni a pártokkal, jelvényekkel és jelszavakkal. A viharmadarak ezúttal utálják a vihart idéző garabonciásokat. A magyarázat kézenfekvő. Az író a szellem embere és nem állhat egy olyan forradalom szolgálatába, amely szellem nélkül való, sőt szellem-ellenes. Ők olyan átalakulásra várnak, amely a magyarság mélyeiből és sajátosan nemzeti kultúrájának sosem álmodott kincseit fogja kisarjasztani, új költészetet, új zenét, a világnak új, magyar megragadását. A pártok pedig talán nem is értenék, miről van szó, ha ezek az írók elmondanák ábrándjaikat és terveiket. Ha kimondják ezt a szót:»magyar«, az a két táborban egészen mást jelent. Illetve az egyik táborban nem jelent semmi konkrétumot. Nincs mögötte történelmi távlat, irodalmi eszmetársítások beszívódása a magyar szavakba, nincs mögötte erkölcsfilozófiai elgondolás, nincs mögötte Széchenyi és Arany és Ady – nincs mögötte szellem.”⁴

1 FEHÉR Ferenc: *Bálint György vagy Szerb Antal?* in: *Tört pácák II. Írások Szerb Antaltól 1949-től napjainkig*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 371.

2 Uo.

3 Uo.

4 SZERB Antal: *Az elmaradt viharmadár*. in: SZERB Antal: *A trubadúr szerelme. Könyvekről, írókról 1922-1944*. Holnap Kiadó. 1997. 259-260.

Kétségtelen, Szerb Antal következetlenségei, önellentmondásai megbontják egységesnek hitt koncepcióját. El kell fogadnunk, hogy nem teszi egyértelműen zárójelbe a nemzeti szempontot, bármennyire is nyugatos szemléletet képvisel, nem veti el tökéletesen a nemzeti jelleg érvényét, olykor egészen elnéző a lokállissal, a helyi értékkel szemben.⁵ Mivel mással lenne magyarázható például Dugonicsról szóló értékelése. „Csodálatos tehetségtelensége dacára egyike irodalmunk legérdekesebb jelenségeinek”⁶, írja róla, majd megjegyzi, áltörténelmi regénye, az *Etelka* a magyar preromantika egyik legfontosabb eseménye, ráadásul az első magyar könyvsiker is egyben. „A magyar szépirodalmi mű vele nyert polgárjogot, illetve vele nyerte vissza XVI. századi ponyvaszerűségét. És fontos az *Etelka* azért is, mert példátlan sikerét romantikus mozzanatainak köszönhetette, ez a siker az első jele a nagy és lényegbevágó ízlésváltozásnak. A ponyva előbb vett róla tudomást, mint az elit-irodalom. Az *Etelka* sok tekintetben közelebb áll Kisfaludy Károly és Vörösmarty nemzedékéhez, mint Kazinczy és Kármán.”⁷ Az *Etelka*, mondjuk még egyszer, amelynek szerzője „dacos izolációt” képviselt a környezettel szemben, akiben „különösen erős” a nemzetiségekkel szemben való türelmetlenség: „Ez mintegy az eszmei magva Dugonics írásainak. Oly gorombán, mint ő, senki sem támadta, sem előtte, sem utána a németeket és a szlovákokat. Magyar ember rossz nem is lehet – a könyv gonoszai mind idegenek, bolgárok, szlovákok. Az erkölcsi érték alapfeltétele, hogy az ember magyar legyen.”⁸ S megemlékezve Dugonics dalmata származásáról mindezt még megtoldja azzal is, hogy „az idegenből lett magyar magyar voltát be akarja bizonyítani, mások előtt és önmaga előtt. Magyarországon a fajvédelmet mindig idegen fajúak csinálták”⁹.

A nemzeti hagyományokhoz való kétfős viszonyát tükrözik ezek a vallomások is: „Azelőtt mindig mulattam, ha Dugonics András könyveit olvastam, vagy írtam róluk, ma is, de mulatságomba most meghatottság vegyül. Most kezdem megérteni, mit jelenthetett a magyarság számára akkor a felfedezés [a magyar- finn nyelvrokonság felfedezése – R. V.], hogy nincsen egészen egyedül, társtalan ősnép gyanánt ezen a világon, hogy vannak, ha messze északon is, de hozzá hasonló nyelvet beszélő népek, most értem, miért szépek, még esetlen naivitásukban is, a régi szegedi pap ábrándjai.”¹⁰

Ugyanígy, bármennyire is nemzetietlennek ítélte a konzervatív kritika Szerb irodalomszemléletét, bármennyire is az a kép él Szerb Antalról a köztudatban, hogy csak az idegenre ügyelt a magyar irodalomban, mérsékletre inthetnek a Berzsenyi-portréjából vett alábbi sorok is: „Kifejezésének csodálatos, csak a legnagyobb antik költőkhöz mérhető hatalma, a magyar kar mennyköve által áll Berzsenyi azok között, akikre ha gondolunk, magyar voltunk valami nagyszerű, megdöbbentő értelmet kap. Akikre ha gondolunk, valami olyanféle

5 vö. SZEGEDY-MASZÁK Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram. Pozsony. 2008. 41.

6 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 211.

7 Uo. 211-2.

8 Uo. 212. 213.

9 Uo. 211.

10 SZERB Antal: *Karjel, Finomország, Esthonnya*. in: *A varázsló eltöri pálcáját*. Magvető Kiadó. Budapest. 1978. 431.

érzés tölti el a magyar irodalom hívét, mint a római költőt, mikor a görögökkel mérte össze nemzetét.”¹¹ Berzsenyinek a költészettel való szakításában is természetének sajátos „magyar” voltát sejtí, elötörését, mint fogalmaz, „egész nagy megbántottságának”, „különös makacsságának, amellyel a magyar önmagát bántja, afelett való elkeseredésében, hogy mások bántják”¹².

Úgy tűnik, Szerb mégsem akarta a magyar irodalomtörténetből kiküszöbölni a nemzeti fogalmát, mint azt bírálói általában szemére vetették. Erről a helyi értékkel szembeni sajátos elnézésről tanúskodik egy futólag tett megjegyzése is az 1918-as forradalommal kapcsolatban, melyben az „idegen történelmi példák önállóltan utánogtatását” teszi felelőssé a kudarcért. „Ennek a forradalomnak, írja, szükségképpen szégyenteljes kudarcba kellett fulladnia, mert helytelen volt a szellemi előkészítés: a doktriner forradalmárok nem kerestek kapcsolatot a magyar történelemmel, nem tudták szándékaikat a magyar ritmus sorába kapcsolni, nem tudták, nem is akarták forradalmukat magyar forradalomná tenni.”¹³

A Magyar ugart ostorozó, az újító szerepét betöltő Ady Endre alakjában a nemzeti hagyományok legfőbb örét ugyanúgy fontosnak tartja hangsúlyozni, mint „akiben teljes lett az idő, akinek elébe futottak az előfutárok. (...) Olyan teljesen, olyan reprezentánsan magyar volt, mint előtte is csak nagyon kevesen. A magyar koordináta-rendszer minden irányában teljes volt. Magában hordozta az egész történelmet: nincs az ezerévnék egyetlenegy fontos pillanata sem, melyhez ne lett volna egészen személyes relációja, mely ne szerepelne valami formában költészetében. Magában hordozott minden társadalmi osztályt: az urat és a népet származásánál fogva, a polgárságot pedig a társadalomban való elhelyezkedése révén. Hordozta a várost és a falut, kálvinista volt, de mélyen értette a katolicizmust, sőt szimpátiái révén még a zsidóságnak is reprezentánsa volt”¹⁴. Ezek a sorok úgy tüntetik fel Adyt, mintha jelentősége abban rejlene, hogy maradéktalanul képvisel egy népet, egy kultúrát, megannyi elágazásával. Ez első hallásra annál is meglepőbb, mert Ady életművéből az új szintézis ígéretét véli kihallani Európával, és mert úgy emlékszünk, azt az Adyt ünnepli, akinek „szerelme Párizs iránt szimbóluma a magyar ember örökös vágyának Nyugat után”¹⁵. Kétségtelen azonban, a Párizs-nosztalgától gyötört költő jelentőségét az „eltévedt lovashoz”, a „Keletről idedobott társtalan és tanácstalan fajtához”¹⁶ való ragaszkodásában, tragikus hűségében ugyanúgy felismeri és elismeri. Abban, hogy Ady az „Ős Kajánban mítoszt épített a magyarság nem-európai, keleti és Kelet felé hajló erőiről. Mindig Nyugat felé ment, hogy mindig visszajöjjön, és teljes európaisága fölött annál inkább magyar maradjon”.¹⁷ Keserű magyarsága mögött a

11 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 241.

12 Uo. 236-7.

13 SZERB Antal: *Az elmaradt viharmadár*. in: SZERB Antal: *A trubadúr szerelme. Könyvekről, írókról 1922-1944*. Holnap Kiadó. 1997. 258.

14 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 436. 457.

15 Uo. 457.

16 vö. Uo. 459.

17 Uo. 457.

legmélyebb fajszeretet vonásaira bukkan. A magyarság önszemléletének ugyanaz a keserű pesszimizmusa járja át, mint annak idején Kölcseyt, írja.

Sőt, Szerb Antal állítólagos nemzetietlensége eloszlani látszik, ha figyelembe vesszünk egy fontos tényezőt, mégpedig azt, hogy ki és miért vádolja a nemzeti szempont kirekesztésével. Éppen Szerb atyai jó barátja, Zolnai Béla figyelmeztet rá egy írásában, hogy a történelemszemlélet mennyire a jelenkor szellemi struktúrájának függvénye.¹⁸ Hóman kijelentését idézve fejtegeti, hogy „ha egy tudós a meggyökeresedett igazságokkal és elméletekkel szembehelyezkedik; a félműveltek vagy világdöntő szellemi óriást, vagy pedig a nyilvánvaló igazságot megtagadó gonosztevőt látnak benne... Ez utóbbi eset következett be egy újabbban megjelent *Magyar irodalomtörténet* szerzőjével kapcsolatban.”¹⁹ A múltba tekintve, azt tapasztalhatjuk, hogy az első szakadást irodalomtudományunk történetében Toldy és Gyulai iskolája közötti konfrontáció jelentette. Az igazán lényeges szempontunkból azonban most az, hogy Beöthy, a „milleniumi irodalomtörténet-írás vezére”²⁰ is szembefordult Toldyval, túlzott nemzetieskedéssel vádolva őt. Ultranacionalizmusát róta fel a magyar irodalomtörténetírás atyjának²¹, de a sors fintora, a vád visszahullott a vádló fejére, hiszen a későbbi nemzedék ugyanezt a vádat fogalmazta meg Beöthyvel szemben. „Beöthy hívei ellentámadással feleltek, és azt a tételt állították föl, hogy aki Beöthyt nem fogadja el a magyar irodalomtörténet-írás végső szintézisének az elveti mindazt, ami Beöthyben nemzeti érték: a nemzeti szellem megnyilvánulását... Ezek a magukat konzervatívoknak nevező és valamikor forradalmár kultúrpolitikusok tehát egyfelől – a múlt felé – még a szakértelmet is megtagadják elődjüktől, Toldytól, másfelől – a jövő felé – azzal a váddal illetik a mai moderneket, hogy nem jó magyarok, hogy könnyen le tudnak mondani minden magyar hagyományról, amelyhez úgysem sok szál fűzi őket...”²²

Egyszóval ugyanazt a vádat érezték ki Szerb szavaiból, amellyel Toldyt illette annak idején Beöthy. „A konzervatívok szerint beköszöntött a nemzetietlen tudomány kora, amely csak azt vizsgálja, hogy mi az idegen a magyar irodalomban.”²³ Holott ez nincs így, és erre paradox módon éppen a Nyugat-mozgalommal kapcsolatos álláspontja szolgáltat bizonyítékot. A Nyugatot Szerb nem tekintette „zsarnokian magyaros orientációnak”²⁴, szerinte „nem volt teljesen a magyar múlthoz hozzáláncolva, európai szempontú szemléletével megoldotta a hagyományokat, levegőt, teret csinált, hogy egy újfajta magyarság, Ady és Móricz magyarsága mozogni tudjon. Az eredmény, melyet a Nyugat szellemi szabadsága legnagyobb képviselőiben létrehozott, nem abból állt, hogy a magyar irodalom nyugatibb lett, hanem hogy mélyebben és szabadabban magyar lett”.²⁵ Zolnai Béla szerint ebben a mozzanatban rejlik

18 Lásd. ZOLNAI Béla: *Az irodalomtudomány változásai*. in: *Tört Pálcák I. Kritikák Szerb Antalról – 1926-1948*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 192.

19 Uo. 193-4.

20 Uo. 195.

21 vö. Uo.

22 Uo.

23 Uo. 196.

24 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 434.

25 Uo.

az új irodalomtudomány fölénye a régivel szemben: „ott is meg tudja látni a magyar lelket, ahol a Beöthy-epigonok csak nemzetköziséget láttak.”²⁶ Egészen konkrétan: ez Szerb Antal fölénye, „aki szintézisét adja a modern irodalomtudománynak és elődeit éppen nemzeti szempontból sokhelyütt fölülmúlja”²⁷.

Ellentmondásos karaktervázlata a *Magyar irodalomtörténet* előszavában is kirajzolódik, illetve lelepleződik. Miközben ismert kitételében vallja, „nálunk mindig a leginkább európaiak voltak a leginkább magyarok”, arról is megemlékezik, hogy „magyarnak lenni ma nem állami hovatartozást jelent, hanem az érzésnek és gondolatnak egy specifikus módját”²⁸. Ez itt akár határozott kiállásnak is tűnhet a nemzeti hagyományok érvénye mellett. Vajon mit értett alatta Szerb Antal, ha nem valamiféle körülhatárolható nemzeti jelleget, melynek pedig felvillantása és boncolgatása általában egyenes út a nemzetkarakterológia mocsarába?

Mindemellett kétségtelen, fő feladatának annak felmutatását tekinti, hogy mikor és miben rezdül együtt a magyar a világszellemmel. Annak hangsúlyozását, hogy a magyar irodalom jelenségei önmagukból nem magyarázhatóak, „csak az európai fejlődésből, és talán végső, metafizikai értelmét sem önmagában hordja, hanem az európai kultúra rendeltetésében”²⁹. Mindezt Babits szellemében. Különös módon azonban, hűséggel Babits ellentmondásai iránt is. Világirodalmi szempontokat érvényesítő koncepcióján átsüt annak *Magyar irodalom* című, még a tízes években írt esszéjének elgondolása. A kérdés az, vajon a nemzeti jelleg kimutathatósága feltétele-e, vagy másképpen: ismerve-e az irodalmi értéknek. Babits világirodalmi szemmel törekszik vizsgálni, ahogy ő mondja, „a mi kis sötét fülkénket az emberi szellem nagy palotájában”³⁰. Hálátlan feladat, „a kis tárnába politikai vagy faji rokonszenv szokott csak vezetni”³¹. Sietve tisztázza hát már az elején: „Irodalmunk európai: első királyaink óta teljes akarattal és tudatossággal csatlakozott kultúránk a Nyugathoz, a Kereszténységhez: és régi, pogány kincseit nemcsak kihalni engedte, hanem úgyszólván készakarva irtotta ki, hogy a nyugati kultúra évezredes törzsébe ojtva, egészen új életet kezdhessen.”³² Amikor Szerb Antal a magyar irodalomról mint az európai miniatűr másáról beszél, mintha csak Babits kinyilatkoztatásszerű megállapítását visszhangozná, a babitsi visszhang, ha mondhatjuk így, Szerb Antal egész tudományos életművét átjárja: „Mint ahogy a legkisebb fa is arra hajlik a szélben, amerre a nagyok (...) A magyar lélek, viharaiból is úgy követi a nyugati kultúra áramlatait (reformációt, ellenreformációt), mint a világítótorony ide-oda vetődő fénycsóvját a hajós. A

26 ZOLNAI Béla: *Az irodalomtudomány változásai*. in: *Tört Pálcák I. Kritikák Szerb Antalról – 1926-1948*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 196.

27 ZOLNAI Béla: *Védelem Sz. A. számára*. in: *Tört Pálcák I. Kritikák Szerb Antalról – 1926-1948*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 190.

28 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 21. 11.

29 Uo. 19.

30 BABITS Mihály: *Magyar irodalom*. in: BABITS Mihály: *Esszék, tanulmányok I.* Szépirodalmi Könyvkiadó. Budapest. 1978. 359.

31 Uo. 359.

32 Uo. 360.

magyar író: Nyugat élő követe a zajgó Keleten. Bár keleti hazája viharáról írjon – a legspeciálisabban nemzeti tárgyról –, írásának hangján, formáján átérzik valami nyugati: még az igénytelen, műveletlenebb írók írásán is. (...) A magyar írók ugyanazon érzések töltik be, ugyanazon problémák izgatják, mint nyugat-európai testvéreit. Minden áramlat képviselve van, minden esemény érezteti hatását.”³³ Irodalmunk még nemzeti irányában is európai mintákat követ, a couleur locale jelszavát is egyszerre tűzte zászlajára a nagy európai irodalmakkal a romantikus eszmék sugallatára. Emlékezzünk, ugyanígy vélekedett Szerb Antal. Látja azonban azt is, a magyar irodalom egyben szegény falusi leány is, „kit nagyvilági kedvese elhagyott vagy igazában sohasem gondolt rá”³⁴. (Itt és most csak zárójelben jegyezzük meg, figyelemreméltó, Szerb is többször képzelte nőneműnek irodalmunkat, idevágó talán legismertebb hasonlatában a latin kultúra leányának nevezte, egy másikban pedig annak a reményének ad hangot, hogy nem halt meg a leányzó, tán csak aluszik. A magyar irodalom nőneműségének képzete alighanem befogadó, megtermékenyülésre váró, nem pedig megtermékenyítő jellegéből ered.) Folytatva azonban a babitsi ambivalencia feltárását, alig néhány bekezdéssel lejjebb a fordíthatóság kapcsán arról értekeznek, hogy „minden művészet annál értéke- sebb, mennél nemzetibb, mennél jobban differenciálódott minden irányban, a nemzeti irányában is. S az irodalom, a nyelv művészete, annál értékesebb, mennél nemzetibb a nyelve, mennél idiomatikusabb”³⁵. Így vész el Madáchból is Madách, ha lefordítják: „nem veszedelmesen közeledik-e a Goethe-utánczók közé, mihelyt elveszti a nyelv puritán zamatát”³⁶. Az irodalmi érték vizsgálatáról a szempontrendszer bonyolultságára utalva kifejti, hogy „nagy komplexu- mában az író és a mű eredetével és miliőjével összefüggő mozzanatok is – nagyon is – szerepet játszanak: mint ahogy a virágot sem vizsgálhatod elvon- tan, nem kaparhatod le róla egészen a gyökereihez tapadt földet, ezt a vala- mit az egész kertből”³⁷. Az irodalom kifejezés, állapítja meg, egyszerűen szól- va, a nép lelkének kifejezése, egy nemzeté, vagyis egy nyelvi és kulturális közösségé, egy közös hagyományé.

A babitsi nézőpont ugyanakkor kizár mindenfajta nemzeti elfogultságot kul- túránkkal szemben. „Ez ellen a tudományos lelkiismeretesség oly fokával kell felfegyverkeznünk, mely valószínűleg áldozatokra is kényszerít, és fájdalmas belátásokat is fog számunkra hozni (...) Az önismeret nem árthat a magyar- ságnak, sem irodalmunknak.”³⁸ Igaz, a magyar irodalom megtagadta őskorát, fejtegeti Babits, ebből adódó modernsége azonban önmagában nem jelenti „az ősi erők” hiányát,³⁹ az európaivá válás tudatos gesztusa még nem jelent egyúttal értéket is. Ha így lenne, írja a továbbiakban, irodalmunk csak epigon irodalomnak, másolatok, kópiák kupacának számítana, mely csupán mennyi- ségileg, nem pedig minőségileg szaporítaná a világirodalmat. Ebből mi egyéb

33 Uo. 369. 372.

34 Uo. 360.

35 Uo. 362.

36 Uo. 361.

37 Uo. 365.

38 Uo. 367.

39 Uo. 377.

következhet, minthogy: „valamely irodalom éppen annál inkább lehet világirodalmi érték, mennél nemzetibb: mennél több új színt, új hangot visz belé a világirodalomba.”⁴⁰ Babits képlékeny talajon igyekszik megvetni lábát. Egyrészt tehát a hasonulást Európához, másrészt pedig az „ősi erők” kimutatható befolyását tekinti világirodalmi értéknek. Az ellentmondás, ha mégoly burkolt formában is rajzolódik ki előttünk, nyilvánvalóan az esszé íróját is nyugtalaníthatta, legalábbis arra utal a feloldására tett kísérlete, amennyiben megállapítja, hogy „kétségkívül nem minden nemzetiség alkalmas arra, hogy beleilleszkedjen valamely nagyobb kultúra egységébe, a nemzetiség pedig csak akkor értékes a világirodalom számára, ha abba beleilleszkedett, avval összehangolódott, átítatódott. A világirodalom általában az egész kultúra – a népek lelkének óriás koncertje: minden nyers nemzeti hang disszonáns, míg e nagy zene egészével összehangolva nincs”⁴¹. Mit sem ér a kultúra átvétele, ha a nemzeti sajátosságoktól „külön marad”⁴². Amint az egyes ember, a nemzetek esetében is igaz: „Ha értelmileg el is sajátítanak valamely kultúrát, az ajkukon mindig csak külső máz marad, egyéniségükkel össze nem olvad, s éppen ezért minden megnyilatkozásuk beszédben és írásban színtelen lesz és szólamyszerű.”⁴³ Ezzel akár tisztázottnak is tekinthetnénk a rejtett ambivalenciát, ha a feloldására szánt korántsem meggyőző kísérlet során nem tárulna elénk egy újabb ellentmondás. Mert felmerül a kérdés, mindezt úgy kell értenünk, hogy Európa csupán idegen álca, ha rajta keresztül a nemzeti arcvonások észrevétlenül maradnak? Másképpen: tükör-e vagy csupán maszk Európa? Európai utas-e a magyar, esetleg európai potyautas? Nos, Babits szerint semmiképpen sem az utóbbi, miután „mennél színtelenebbül, mennél inkább külön szín nélkül európai valamely irodalom, gyakran annál kevésbé európai maga a nemzeti lélek, mely létrehozta”.⁴⁴ A magyar „az európai kultúrát kezdettől fogva nemcsak felületesen átvesszi, hanem annak eszméit és irányait mindig a saját nemzeti eszméivel, sorsának és lelkének szükségleteivel összeolvasztani törekedett”⁴⁵. Európa eszméi eleve nem idegenek tőlünk. Szűz Mária egy személyben magyar istennő, a reneszánsz erőszakossága és pompakedvelése rokon az ősmagyar erőszakossággal és pompakedveléssel, mondja Babits. Ennek ugyan ellentmondani látszik, hogy a nemzetköziség századában nálunk mégis a nemzeti kultúra, a nemzeti haladás ösztönzőinek hangja erősödik fel, a romantika pedig nem a múltba révedést, a középkor reneszánszát hozza el, mint Európában, hanem a haladás és a szabadság korszakát kísérti, a múlt kultusza helyett a remélt szebb jövőt teremti meg. A magyar irodalom „nemzeti különbözősége”, ahogy Babits mondja, nem magyarázható mással, mint a „mély, belső egyéniségnek hatalmas tűzével, amely szükséges volt, hogy a nemes európai érceket hangulatilag is ily tökéletesen s ily biztonsággal fölolvassza és átalakítsa”.⁴⁶ Nem képzelhető el tehát európaiság „mély,

40 Uo. 378.

41 Uo.

42 Uo. 380.

43 Uo.

44 Uo.

45 Uo. 378-9.

46 380.

belső egyéniségnek hatalmas tüze” nélkül, más szóval határozott nemzeti jelleg híján. Értéket azonban önmagában ez az erő még nem képes teremteni. „A nemzeti karakter világirodalmi értéket csupán az irodalom egészének adhat és sohasem az egyes műveknek. Az egyes művek világirodalmi értéke éppen nincs arányban speciálisan nemzeti voltukkal. Ellenkezőleg, bármely műnek csak azon mértékben lehet szerepe és fontossága a világirodalomban, amint valami általánosat is fejez ki, valamit, ami nem csupán annak a nemzetnek érzésvilágába tartozik, amely szülte. (...) Míg tehát egy irodalomnak, mint egésznek, értéke annál nagyobb a világirodalomban, mennél inkább új hangot visz bele, s mennél több új kifejezőeszkővel gazdagítja, azaz mennél kifejezettebben külön nemzeti karakterrel bír: addig megfordítva, valamely egyes műnek világirodalmi értéke annál nagyobb, mennél általánosabban emberi vagy európai érdekekkel bír, s mennél európaibb eszközöket használ a kifejezésre.”⁴⁷

Európai eszközök és nemzeti jelleg, két értéktényező, melyek a magyar irodalomban, állapítja meg Babits, folyamatos küzdelemben állnak, hogy egymást a háttérbe szorítsák. „E két irány szembenállásának történetét az egész magyar irodalmon végigkísérhetnők: irodalomtörténetünket e szempontból lehetne megírni (...) nálunk az egyiknek híve a másiknak okvetlen ellensége. Az oka ennek kétségkívül történeti helyzetünkben rejlik. A magyar, keleti nép nyugati kultúrával, Kelet és Nyugat közt állandóan egyensúlyozódni kénytelen, s ez okozza szellemének örökös instabilitását.”⁴⁸ Már a kezdetekre is a nyugati és a nemzeti irány harca nyomta rá a bélyegét, ahogy egymással szembeesült őspogány mitológia és európai keresztény hitvilág a régi énekesrendek és az új hit képzetvilágának terjesztői révén. Ugyanez a szembenállás határozta meg a későbbiekben a Tinódi-féle lantosok és az európai horizontú Balassi, illetve Gyöngyösi és Zrínyi, még tovább előre szaladva az időben pedig az ortológusok és neológusok egymáshoz való viszonyát. „A nyugati szellemű újítás az intelligens kisebbség dolga a konzervatív szellemű közvéleménnyel szemben”, az új a régi nemzeti irányt egyre lejjebb, a mind alacsonyabban fekvő közönségrétegek felé szorítja ki.⁴⁹ Tudjuk, a Szerb Antalra nagy hatást gyakorolt Hans Naumann is hasonlóképpen vélekedett az újítás szerepéről, akinek teóriája a lesüllyedt kultúrkinccsekről, utaltunk rá, a népművészet másodlagos voltának bizonyítására szolgált. Babits is valami efféle taglal, bár itt a hangsúly nem a népi kultúra másodlagosságán nyugszik, hanem a nyugati és a nemzeti szempont küzdelmén. Nem teszi kétségessé: az európai törekvés mindig győz, „mint egy lassú beojtódás: s ami az egyik korban még új és idegen, a következőben már maga is része lesz a nemzeti hagyománynak”⁵⁰. A nemzeti jelleget tehát Babits korántsem marginalizálja, „világkultúrai jelentőségünket”, ahogy ő nevezi, a két tényező összeolvadása biztosíthatja, nem a szolgálai másolás, és nem is a kulturális autarkia. „Az igazi világirodalmi értékű egybeolvadás az, írja lábjegyzetében, amikor a forma (nem a külső, hanem a belső forma), a színek nemzetiek, a tartalom ellenben

47 Uo. 380-2.

48 Uo. 383. 384.

49 Uo. 383.

50 Uo. 384.

általánosabb emberi érdekű. Ezzel ellentétben áll a sablonos hazafias költészet, hol a tartalom egyoldalúan nemzeti, a formák ellenben a legszínelenebbül kozmopoliták.⁵¹ Így függ össze egymással a parlagi nemzetiség és a hűtlenség a nemzeti költészet hagyományaihoz, illetve így mond ellent egymásnak az Arany által kárhozottatott kozmopolitizmus és az európaiság. Avagy másképpen, az európaiság nem azonos a színtelenséggel, aminthogy a nemzetiség sem a nemzeti hagyományokkal. A magyar lélek európai lélek, „a leghagyományosabb magyar tartalom sem üt ki az európai költészet kereteiből (...) A hagyomány immár európai hagyomány: s ezért minden inerciakor szak irodalmunkat bizonyos színtelen kozmopolitizmusba ejti”.⁵²

Babits az európai hagyományt mintegy közös kánonként értelmezve szegezi szembe a nemzeti hagyományokkal, ebből a szempontból teszi mérlegre a magyar irodalom jelentőségét. A nemzeti jellem és jelleg érvényét azonban fenntartja. Nem utolsó sorban azért, mert az irodalom karakterizálása tulajdonképpen egybeesik a nemzet karakterizálásával, mivel gyakorlatilag „valamilyen irodalom nemzeti jellemét, megkülönböztető vonásait az ország és a nép színei adják meg, melynek lelke abban az irodalomban kifejezést nyer (...) Minden irodalom (mint minden egyes mű), egy képzetvilág kifejezése, melyet egy ország, egy föld, egy éghajlat színei s egy történet viszontagságai alakítanak ki, egy nép temperamentumán átszűrve”.⁵³ Babits még a „faji karakter” kifejezést is segítségül hívja, mint azon tényezők egyik legfontosabbikát, melyek „a gondolkodásnak és érzésnek nemcsak módját, hanem tartalmát is megadják”.⁵⁴ Szerb Antal szintén hasonlóan fejezte ki magát, feltételezhetően Babits nyomán, gondoljunk kijelentésére „az érzésnek és gondolatnak egy specifikus módjáról”, melyet a faj, azon belül a magyar faj vélt vagy valós lényegével kapcsolatban említ. Fantáziánkat Keletről hoztuk, utal rá közvetetten Babits.⁵⁵ Más kérdés, hogy az európai közeg, az éghajlat és a történelem erre rá is erősített, azaz tovább táplálta az invenció eleve adott, természetes gazdagságának és változatosságának fölényét, magyarázza. Irodalmunk szóttese élesebb, tarkább, keletibb színeket mutat, majd még azt is hozzáteszi, „tán nem egy egészen ismeretlen színt is, (...) szőnyegünk, bár bizonytalannal nem a legdrágább az európai szőnyegek között, valóban mindeniktől különböző, új szőnyeg, s a szőnyegeknek gyűjteménye nem lehetne teljes nélküle”.⁵⁶ Íme, újabb árulkodó jele a babitsi kettősségnek, a nemzeti jelleget érvényben tartó európai látásmódnak. „S amint a magyar nyelv, bármennyire is átvett századok folyamán európai elemeket, hatásokat, bármily sikerrel iparkodott is európai gondolatok hú kifejezőjévé válni, s vált is azzá, európai nyelvvé, azért grammatikai formáiban úgy, mint leglényegesebb szókincsében mégis keleti nyelv maradt, páratlan Európában és rokontalan: éppúgy az irodalom. Bármennyire európai irodalom lett is leglényegesebb, legmélyebb sajátságaiban, mégis egyetlen maradt az európai irodalmak között – mint

51 Uo. 385.

52 Uo. 375. 376.

53 Uo. 386.

54 Uo.

55 vö. Uo. 387.

56 Uo. 393.

ahogy a magyar nemzetnek Keletről hozott, s egy külön történet viszontagságaival edzett karaktere sem hasonlítható egyetlen más nyugati nép karakteréhez sem. Egyetlen, éppúgy különböző a praktikus angoltól szemlélődő természet, mint a belsőséges, misztikus némettől edzett józansága, a logikai ötletekben áradó franciától gondolkodásának és beszédének képies volta által. S bizonyára minden más irodalommal szemben éppoly könnyen és élesen megtalálhatónk e különbséget. Mert a magyar nemzet (a magyar irodalom) zárt egyéniségű, s ily egyéniség olyan, mint a kör: más körökkel mindig csak egy ponton érintkezhetik, s az összes többi pontokon különbözhetik.⁵⁷ Babits alighanem a gömb fogalmára gondolt hasonlatában, meggyőző erejéből azonban ez mit sem von el. A magyarság „valami íratlan és történelem előtti irodalma” titkos erőként, tudat alatt mindig is színezte irodalmunkat, így az „nemcsak egyéniségében, hanem részben még táplálékaiban is különbözik a többi nyugati irodalomtól”, fogalmaz a továbbiakban.⁵⁸ Mintha maga is a már említett nemzetkarakterológiai mocsár felé venné az útját, mikor a nemzeti lélek karakterizálását tekinti kiindulópontnak a magyar irodalom formai lényegének meghatározásánál, illetve az európai irodalmakétól való megkülönböztetésénél.⁵⁹ „S ha a magyar irodalmat kívülről nézve és kritikai szemekkel jellemezni akarjuk, tudományos kötelességünk előbb e keveredett és sokszínű magyar nép jellemképét megalkotni, mint egy írói egyéniségét, mint ahogy egy író műveit nem jellemezhetjük írójuk jellemzése nélkül.”⁶⁰ Babits „a priori ismertetőjegyeket” feltételez, „a nép karakterében irodalmilag lényeges sajátságokat”. Valami olyasmit sejtet, sőt, tesz egészen különös módon nyilvánvalóvá, hogy a nemzeti alkatrajz egyenesen szükséges, felvázolása, ha nem is szigorúan etnográfiai megközelítésben, megkerülhetetlen. Mintha figyelmen kívül hagyná, hogy a profilkészítés, ha még oly jámbor szándékból is végzik, legfeljebb valamiféle nemzeti fantomkép megalkotását eredményezheti. A fantomkép pedig rendszerint sokkal inkább a fantomképfestő vonásait tükrözi, semmint magát a „fantomot”. Nos, a nemzet babitsi fantomképe a szemlélődő jellegű, józan és objektív realizmus, a parasztflegma, a fölényes bölcsesség, „valami okos és igénytelen nil admirari”,⁶¹ a darabos nehézkesség, a látásbeli nyugalom és élesség sajátos keverékét alkotja. A magyar a Pató Pálok nemzete, ahogy azt már a „szláv vérű Petőfi”⁶² kívülről megrajzolta. „Az ily karakter, mondom, nem nagyon érvényesül, mert nem akar igazán, és nem is igen érzi érdemesnek: otthon pipázik inkább, és jobban fogja szeretni földjét, mely leköti, családját, környezetét, mint a nagy világot és nagy cselekedeteket. A családias érzés a magyar költészet egyik fő motívuma, sokkal nagyobb mértékben, mint bármely más európai népnél.”⁶³ Ezzel függhet össze irodalmunkban, fűzi hozzá, a cselekvést, az érzelmek és szenvedélyek mély és belső ábrázolását igénylő drámai műfaj viszonylagos szegénysége is, ugyanígy, a magyar regénynek az a

57 Uo. 401-2.

58 vö. Uo 402.

59 vö. Uo. 394.

60 Uo. 395.

61 Uo. 387.

62 Uo. 396.

63 Uo. 397.

vonása, hogy jellemzően nélkülözi az érzelmi ábrázolások mélységét. Babits ebből a családi érzésből eredezteti a magyar szabadságszeretetet is: „Minden nemzeti küzdelem nálunk tulajdonképpen csak védekezés az ős nemzeti nyugalom, nemzeti kényelem, flegmatikus nemzeti méltóság valamely megháborítása, megsértése ellen. S bár egyrészt ezen alapul az európaias újítkók ellen való felháborodás is, másrészt gyakran maguk az újítkások, a nemzeti reformmozgalmak is épp a dacos kiütődésnek következményei.”⁶⁴ Dacos kiütődés, mondja Babits, ebben az öntudatlan gesztusban ismerve fel az árulkodó magyar nemzeti jelleget, mely pontosan az ellentéte annak a hasonlónak, befogadónak, mely szerinte ugyancsak a magyarság alapvető vehiculuma.

A nemzeti jelleg érvényével kapcsolatban érzékelhető babitsi önellentmondás a szerző nemzetéről adott értelmezésének ellentmondásaiból fakad, és amint az előbbi, az utóbbi is kulcsfontosságú Szerb Antalnak a nemzetéről vallott felfogása, illetve ezzel párhuzamosan a magyar alakzatnak az irodalmi fejlődésben általa feltételezett szerepe szempontjából. Ennek ugyanúgy a magyar faji különvalóság emlegetése a sebezhető pontja, a saját és az idegen élményének néhol zavarba ejtő keveredése. Babits nemzetfelfogásának ellentmondásosságára a közelmúltban Szegedy-Maszák Mihály mutatott rá, „Babits nemzetfelfogásának meghatározó sajátossága, állapítja meg tanulmányában, hogy Széchenyihez és néhány 19. századi szabadelvű szerzőhöz hasonlóan Angliát tekintette mintaszerűnek. Miközben a francia észelvűségnek és a német metafizikánál többre becsülte a tapasztalati (empirikus) hagyományt, nem igazán lehettek közvetlen élményei a szigetország életmódjáról. Ennek ellenére gyakran Angliára vonatkoztatott, amidőn kijelölte a magyarság helyét. Az általa legnagyobbnak tekintett magyar költő Zrínyi című költeményének kezdő sorait annak igazolására szerette idézni, hogy Vörösmarty »megérti a magyar tragikumot, mely a Nyugatra és Keletre való örök nézdelésben rejlik«. Attól az időtől számította a nemzet történelmét, amikor a Kárpát-medencében letelepült közösség maga mögött hagyta a pogányságot és a rovásírást: »Evvél a felejtéssel kezdődik az európai magyarság kultúrája«, sőt egyenesen úgy vélte: »nálunk a nemzeti irány tulajdonképpen egy világáramlattal jön létre«, és Balassit nevezte »az első nagy 'nyugatos'-nak, olyan »nemes irány« megteremtőjének, »melyhez legnagyobb költőink szegődtek«. Szemléletének összetettségéről tanúskodik, hogy ugyanakkor egy másik örökséghez is kapcsolódott, úgy gondolván, hogy a magyarság »keleti lelke tarkaságra vágyik«, »hajlamunk van a fatalizmusra«, s a »keleti flegmában«, a »flegmatikus és mégis tüzes, ázsiai lélek«-ben, »nagy folyamok közt és végtelen sztyeppéken kinyílt realiztikus szemlélet«-ben, »szemlélődő nemtörődomség«-ben vélte utóbb megtalálni a német terjeszkedéssel szemben tanúsítható ellenállás esetleges forrását. (...) Nemzetfelfogása verseire is rányomja a bélyegét. Ezért vélhették némely fogarasi románok a Vásár szerzőjét »véres magyar sovínisztának«, emiatt nem engedélyezték a román hatóságok 1935-ben a beutazását Erdélybe, és tiltották meg a politikai hatalom képviselői Csehszlovákiában az Ezüstkor terjesztését. 1919 és 1920 Babitsot is mélyen megrázta, akár magyar kortársai túlnyomó többségét. »Amit gyűlöl-

tünk, azt most sajnáljuk és visszasírjuk.« Ez a mondata fájdalmas önvizsgálatra enged következtetni. Ugyancsak a harmincas évek végéről származik a következő kijelentése: »nem is tudok pontosan visszaemlékezni a csonkaország formájára, holott milyen tévedhetetlenül látom magam előtt ma is a régi, nagy Magyarországot!«⁶⁵

Mintha az a bizonyos elfogultság, amelyet tételesen kárhoztat, őt magát is hatalmába kerítené, elfogultság a feltételezett magyar alakzat geometriája iránt az európai térben. Ugyanígy Szerb Antalt, aki miközben hitet tesz amellett, hogy „a faj homályos, szellemellenes, primitív életirány-megjelölés”,⁶⁶ előttünk áll a magyar eidosz – ha nem is fáradhatatlan és korántsem eredeti kutatójaként, de boncolgatójaként is, sőt, akár még ezt is megkockáztatjuk, sok esetben maga sem kerüli el a faji megközelítést, amikor faji gyökereket és magyar faji sajátosságokat emleget.⁶⁷ Teszi ezt gyakran, de mindenképpen nagyobb gyakorisággal, mintsem ezt figyelmen kívül hagyhatnánk. Így fordulhat elő például, hogy egy helyütt „idegenvérű alignemes”-ként említi Petőfit.⁶⁸ A magyar szellemiség és vele az irodalom liberalizmusát valló Szerb Antal úgy tűnik, a korszak ideológiai atmoszférájának, politikai szenvedélyeinek nyomására mintha engedményeket tenne valamiféle fajelméleti frazeológiának. A húszas-harmincas évek ideológiai töltetét jól példázza a már sokat emlegetett *Mi a magyar?* kérdésköre, melyet a hétköznapiakban túltengő politikum révén éppen maga a kor vetett fel, és éppen akkor vetett fel, „amikor az etnicitást átpolitizálta, és ezzel a rasszizmus politikai erővé válását segítette elő. A merev társadalmi tipologizálás és a normativitás a XX. század bűne: az osztályharc és fajharc minden normát elvető polgárháborúhoz vezetett. A kötet [*Mi a magyar?* – R. V.] maga úgy lépett fel ez ellen, hogy a »fajelméleti« normák és típusok ellenében más normákat keresett, de ezzel akarva, nem akarva a rasszista kérdésfeltevés indokoltságának látszatát keltette»⁶⁹. A tipologizálás magának a kornak volt a bűne, és ebben az általánosan ható kényszerben bárki, aki a fajról elmélkedett, könnyen a rasszizmus partnerének szerepében találhatta magát, még ha azt belsőleg elutasította is. Még akkor is úgy tűnik, hogy engedményeket tesz, ha a magyar irodalomról alkotott értékítéleteiben általában egy nemzetek fölötti kánonból indul ki. Miskolczy Ambrus szóhasználatával élve, Szerb a magyarság kollektív tudatalattijának feltételezésével végső soron maga is nemzeti parcellákra osztja az emberi kollektív tudattalant.⁷⁰ Különös ellentmondásnak lehetünk itt tanúi: távolabbról szemlélve kétféle eszmény, az univerzalitás és a partikularitás keveredésének, mert bármiféle biológiai-genetikai végzetszerűség felidézésével az egyén alapvető szabadsága kérdőjeleződik meg. A magyar természet emlegetésével, sőt, hivatkozási alappá emelésével, lásd a többi mellett a Berzsenyi-portrét, Szerb

65 SZEGEDY-Maszák Mihály: *Megértés, fordítás, kánon*. Kalligram. Pozsony. 2008. 66. 68.

66 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 196.

67 Uo. 318. 369.

68 Uo. 186.

69 MISKOLCZY. 2001. 115.

70 Lásd Uo. 184.

Antal valamiféle rasszizáló, így szellemellenes szempontot érvényesít: a faji meghatározottság elvét. Ez a megállapítás, tudjuk, könnyen kegyeletsértésnek tűnhet, ismerve életének tragédiáját, de mi egyébbel lennének magyarázhatóak lépései „az ellenfél nyelvi mezején”⁷¹. Egyfelől megvetőleg szól a fajeszmeről, lásd könyvének egyebek mellett a magyar felújulás lelki okainak elemzését tartalmazó fejezetét, amennyiben a faj fogalmát alapvetően és kérlelhetetlenül a szellemellenesség jelzőjével illeti, másfelől a nemzeti jellemet olyan, igaz változó, tulajdonságok összességeként értelmezi, melyek túlmutatnak önmagukon azzal, hogy kényszerítő erővel bírnak. A nemzet kétféle felfogása ütközik itt, az egyik megközelítés a nemzetet társadalomként értelmezi, azaz szabad polgárok szabad szövetkezésként, a másik szerves képződményként, akár egy családot képzel el.⁷² Az azonosságtudat élményét ezzel együtt alapvetően valamiféle szellemi lényeg képezi Szerb koncepciójában. Sőt, nem tartozik ugyan szorosán vett tárgyunkhoz, de valamiféle faji szemléletet a zsidósággal szemben is érvényesít, zsidó faji vonásokról beszél például *Magyar irodalomtörténetének* Ignotusról szóló és Szomorj Dezső-portréjában. Az utóbbi kapcsán bizonyos zsidó gátlást emleget, amely Szomorj végső soron megóvja attól, hogy elveszen a parttalan pátoz sodrában, és amelyet „józan és gúnyos fajtájának idegenkedésével” azonosít „az ünnepélyestől, az embertelenül magasrendűtől”. Ez az „antiklimax, az ősi zsidó, heinei stílusforma”, írja.⁷³ A polgári irodalom taglalásánál a szabadgondolkodás, s vele a vallási kételkedés, az anyagelvűség társadalmi előretörését Magyarországon Szekfű szellemében a zsidó befolyás növekedésével magyarázza. „Magyarországon a belső forrongásnak faji okai is voltak, fejtegeti. A polgárosztály volt az olvasztó tégely, melyben a különböző itt lakó fajok összekeveredtek. A millenium után folyik le a sváb és zsidó polgári lakosság óriási mérvű és rohamos megmagyarosodása.”⁷⁴ Nem hagy kétséget afelől, ezen a ponton a zsidóság kapcsán maga is az idegen és saját visszatetsző ellentétpárjával operál, amennyiben kijelenti: „Mint mikor a szervezetbe valami idegen elem kerül be, a szervezet forrong és erjed mindaddig, amíg nem tudja az új elemet szervesen elhelyezni magában, a magyar szellemben is egy eddig sosem látott erjedési folyamat áll be, a revízió, a kritika, a szkepszis és a mindent előlről kezdés kora. (...) A faji háttér szempontjából legfontosabb a zsidóság ekkor történő belépése a magyar szellemi életbe. (...) A XX. század elején a magyarság és a zsidóság áthidalhatatlan különbségei a fejlődés szempontjából áldásosnak mutatkoztak. A magyar eleve tisztel mindent, ami régi, azért mert régi – a zsidó eleve tisztel mindent, ami új, azért, mert új.”⁷⁵ Az általában az artisztikum ígézetében élő és alkotó Szerb felfogása ezen a ponton – jórészt alighanem a harmincas évek közepére Magyarországon hivatalos szellemisséggé előlépett szellemtörténet hatására – a Farkas Gyula-féle szellemtörténettel tart különös rokonságot, mely elsődlegesen a faji problé-

71 Uo. 204.

72 vö Uo. 141.

73 vö. SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 433.

74 Uo. 417-8.

75 Uo. 418.

mák, illetve valamiféle magyar képlet, szellemi arc megvilágítására törekszik. A vérségi köteléket ugyanakkor liberális szellemben, nem kirekesztőleg fogja fel, ahogy annak idején Ady sem; a faj kifejezés használata Szerb esetében legfeljebb a nyelvi és kulturális összetartozásnál szorosabb kötődés jelölésére szolgál, mondanunk sem kell, érintetlen a fajelméleti mítoszoktól.

Visszatérve kiindulópontunkhoz, a babitsi példához: ő a magyar irodalmat azokhoz az írókhoz hasonlítja, akiket kevésbé művészi horderejük, sokkal inkább „erős, eredeti egyéniségük tesz érdekessé”⁷⁶. Ugyanakkor, még ha úgy tűnik is, lebegteti a kérdést: vajon a nemzeti szín vagy az általános jelleg emel be a világirodalomba, világossá teszi, a világirodalmi érték „egyéni – vagy helyesebben nemzeti – különszínúséggel nem meríthető ki”, a magyar irodalomnak, írja idézett esszéjében, „nagyon jellemző és otthon legnépszerűbb egyes jelenségei a világirodalmi érték nem sok valószínűségével kecsegtetnek. S előre várhatjuk, előlegezi meg eszmeifuttatása bevezetőjében, hogy irodalmunk oly jelenségeit fogjuk találni világirodalmilag a legértékesebbnek, melyek tisztán nemzeti szempontjainkból nem a legjellemzőbbek”.⁷⁷ Példát is említ Babits, pontosabban ellenpéldát: a konzervatív magyarságot, a nemzeti hagyományok fontosságát képviselő, annak Gyöngyösi-, Dugonics-, Vas Gereben- stb.-féle letéteményeseivel szemben az újtót, az európaiat tartja zseniálisabbnak. Ők vannak kevesebben, ugyanakkor hozzáfűzi azt is – és itt újra annak a bujtatott bizonytalanságnak, illetve lebegtetésnek lehetünk tanúi, mely álláspontunk szerint a nemzeti jelleg érvényesítésével magyarázható –, hogy: „legtöbb világirodalmi értékük azon egyéniségeknek lehet, akikben a két faj mintegy összeolvad, akikben minden nagyobb egyéniség és európaiság mellett is a magyar hagyományok elevenen élnek, mert így az egyéni értéken átizzik az egész irodalom nemzeti egyéniségének értéke is”⁷⁸. Sőt, mintha már-már a Németh László-i szemlélettel azonosulna, amennyiben a szalmatűz képviselőjének tekintett Petőfi és Kossuth „kevésbé tiszta magyar”⁷⁹ faji származását relevanciaként kezeli. „A józanság nagy képviselői a magyar irodalomban többnyire a legtisztább fajú magyar írók (Arany, Deák) – ez magyarázza, folytatja Babits, hogy – Petőfi egyénisége sokkal érthetőbb és érezhetőbb a külföld számára, mint Aranyé, s hogy Kossuth szónoklatai könnyen utat tudtak találni az angol és amerikai közönség lelkéhez is: mert bármennyire nemzeti volt is a gondolkodása, egyénisége kétségkívül európaibb volt, mint például Deáké. S pedig Aranyban vagy Deákban a mi magyar lelkünk számára éppolyan mély vagy talán még mélyebb értékek rejlenek.”⁸⁰ Ebben a szellemen hivatkozik az ősi magyar verselés jelentőségére is, miután az a világirodalomnak a legváltozatosabb ritmuskincsét gazdagítja, azaz gazdagítaná, ha „ezt a hatalmas fegyvert nem ejtenénk ki kezünkől”⁸¹. Ez magyarázza „irodalmunk jelenlegi ügyefogyottságát”⁸² is. „Azonban bármily nagy kincs legyen

76 BABITS. 1978. 403.

77 Uo.

78 Uo. 404.

79 Uo. 405.

80 Uo.

81 Uo. 414.

82 Uo.

is számunkra a magyar verselés: európai használatát vagy csak ismeretét is éppoly kevésbé remélhetjük valaha, mint a nyelvét, amellyel összenőtt. (...) Magyar verselés, magyar nyelv, mint annyi más kincse irodalmunknak, nem ható, nem is tudatos érték a világirodalomban – s kincse-e annak számára, aki nem tud róla?” – fogalmazza meg a kérdést alig leplezetten a sajnálkozás hangján, egyszerre keserűen és józanul Babits.⁸³ Ez ugyanakkor nem változtat azon, hogy „a magyar fajnak valóban minden ereje és kilátása megvan, hogy – aránylagos frissességével, szerencsés keveredéseivel és megtermékenyüléseivel, keleti örökségével s nagy és külön múlton edzett nevelésével – nagy és új emberi erőket teremjen”⁸⁴. Természetesen itt és most számunkra ebben a kijelentésében is a keleti örökég emlegetése az elsődleges. Egyrészt belátja, amit értelemszerűen be kell látnia, hogy „valóban csekély volt az az erő, amellyel szellemünk az európai szellemre hathatott, annak nagy életében tettelegesen részt vehetett”, másrészt lehetetlennek tartja, hogy mindennemű csekélysege ellenére is ez a bizonyos erő „semmi lett volna”.⁸⁵ A magyarázat kézenfekvő: „Az az állandó nedvaramlás, mely kultúránkat a Nyugattal összekötötte, nem maradhatott egyoldalú – és mindig kevésbé maradhat az.”⁸⁶

Ez tehát a koncepció, melyet Szerb átültet, illetve öntudatlanul is vall, és elveit talán még következetesebben is alkalmazza. Megőrzi azonban, mint utaltunk rá, annak ellentmondásos jellegét a nemzeti hagyományok szerepéről. A magyar irodalom kétféle törekvés egymásnak feszülésében alakult, ellentétes irányba húzó erők párharcában. A két erő közül „az egyik a nemzeti vonások konzervatív megőrzésére törekvő, minden nyugati hatástól dacosan elzárkózó; a másik ezt az elzárkózást megvető és gúnyoló, európai minták szerint forradalmian újító”⁸⁷. Babits nyomán vallja tehát maga is, csaknem szó szerint, hogy „időnként fellépnek újítók, akik nyugat felől új eszméket hoznak, és azokat magyarrá akarják átalakítani lelkük és költészetük tüzeiben – és szembetalálják magukat a nemzet és az írók zömével, amely makacsul ragaszkodik a régihez, a hagyományyoshoz. De idővel az újítók újsága mégis átmegy a köztudatba, és a nemzet kincse lesz; most már ez az a hagyomány, amellyel a legközelebbi újító szembetalálja magát”⁸⁸. Ekként álltak egymással szemben a nyugati kereszténység terjesztői és a pogány magyarok, ez az ellentét feszült a Balassi- és a Tinódi-féle költészet világképe között, a bennük rejlő humanista és regös hagyományok harcában, ez állította szembe Zrínyit és a maradi Gyöngyösit, a neológusokat az ortológusokkal, a reformer Széchenyit a konzervatívokkal, a „magyar parlaggal”, Petőfi Pató Páljával. A magyar irodalom fejlődéstörténete ennek a párharcnak a krónikája, az újítók legfőbb törekvése, hogy egy hullámhosszra hangolják a magyar szellemiséget az európai eszmeáramlatokkal, hogy szintézisre hozzák „az új világirodalmi

83 Uo. 414. 415.

84 Uo. 407.

85 vö. Uo. 419.

86 Uo.

87 SZERB Antal: *Babits Mihály és a világirodalom*. in: SZERB Antal: *A varázsló eltöri pálcáját*. Magvető Kiadó. Budapest. 1978. 180.

88 Uo. 181.

tartalmat a magyar költészet speciális mondanivalójával és formai lehetőségeivel⁸⁹. Az egyik ilyen jelentős szintézist Arany János neve fémjelzi. „Arany a világirodalomból hozta a Petőfitől örökségül kapott agrár-demokratikus »népnemzeti« világméretű és azt a realista, pontos lélek- és tájbrázoló készséget, amely a XIX. század közepén az egész európai és amerikai irodalomban uralkodik, továbbá a század historizmusát s a balladák iránti közös-európai rokonszenvet. (...) Ezt az általános irodalmi tartalmat és ízlést egyesítette egy bizonyos magyar hagyománnyal, a Gyöngyösi–Csokonai-féle nyelvművészet, a leggazdagabb magyar verselés iskolájával.”⁹⁰ Ez a babitsi idea képezi alapját Szerb Antal irodalmi fejlődésrajzának. A készen kapott gondolati fonalat azonban továbbszövi, az Aranyét követő újabb szintézist elsősorban éppen mestere, Babits nevéhez, az ő „kultúraközvetítő hajlékonyságához” köti.⁹¹ Neki köszönhető a magyar irodalom újabb kapcsolata a világirodalommal, írja, hogy új magyar költői nyelv jöhetett létre, amely egy „új erkölcsi nyugtalanság” hordozójává válhatott. „Babitscsal költözik be a magyar irodalomba a század végéig valamennyi újromantikus vonása”⁹², a rejtett, fogalmakkal megragadhatatlan értelmeket hangulatok révén rögzítő és közvetítő szimbolizmus, az ókorok egy sajátosan új szemlélete, az impresszionizmus módszere. „Költő volt, aki állandóan figyelt; figyelte elsősorban belsejének hullámverését, amelyet verseibe öntött. De figyelt kifelé is, (...) a határokon túlra, érezte, őt terheli a felelősség, ha a világirodalom valami jövőt hordozó újsága nélkül múlik el, hogy a magyar irodalom leszűrje belőle azt, amire szüksége van.”⁹³ Utóbbi sorok különös módon akár rá is vonatkoztathatóak, idézzük csak emlékeztünkbe a *Könyvek és ifjúság elégiájának* megejtő vallomásait, személyes aggodalmait önnön éberségével kapcsolatban.

Már *Magyar irodalomtörténete* bevezetésében megfogalmazza: „A magyar eidosz kutatóját az a kérdés gyötri, vajon mit adott a magyarság önmagából ahhoz a keresztény-antik kultúrához, ami Szent István nyomán Magyarországon létrejött? Vajon mi a speciálisan magyar vonás a magyar kereszténységben, milyen módon reagált a magyarság a kereszténységre?”⁹⁴ Túlzott következtetésekre persze nem ragadtatja magát, ezt csupán magyarságszemlélete durva félreértelmezése árán állíthatnánk, hiszen megítélése szerint „a magyarság a kereszténységgel szemben passzívul viselkedett, nem volt semmi olyan reakciója, melyből a magyar eidoszra lehetne következtetni”, azt azonban hozzát teszi, folytatva előbbi gondolatát: „hacsak nem maga ez a passzivitás.”⁹⁵ Babits elméletének lecsapódását sejthetjük újfent a háttérben.

Paradox módon „elveszített kincseket” sejt a deklaráltan megtagadott magyar régiségben is, melyre a „vágyódó perspektívát” az Ómagyar Mária-siralom nyitja, „a magyar versköltészet első és mindjárt megkapóan szép

89 Uo.

90 Uo.

91 Uo. 182.

92 Uo. 183.

93 Uo. 183-4.

94 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 32.

95 vö. Uo.

emléke.” Verselésének önállósága alapján feltételezi, hogy „benne a magyar nyelv költői lehetőségei először szólalhatnak meg (...) Az Ómagyar Mária-siralomban találkozunk olyan sorokkal, melyeknek a költőisége a magyar nyelvvel együtt született, és várta a költőt, aki először kimondja: Világ világa / Virágnak virága / Keserűen kízzatol / Vasszegekkel veretel”.⁹⁶ A kulcsszó ebben az esetben a „nyelvvel való együtt születés”, vagyis olyasmivel, mely kétségkívül a pogányság idejéből eredeztethető. Mindebből arra jut, „ez a vers nem volt első kísérlete az ismeretlen szerzőnek, hogy valahol a századok mélyén egy elveszett nagy magyar verselőről hoznak mesét ezek a ránk felejtett sorok”.⁹⁷ Sőt, megtoldja azzal, és szempontunkból ez az elsődleges és áruilkodó, hogy „talán nem is csak egy verselőről, hanem hosszú verselő hagyományról tesznek tanúságot, a magyar nyelv autochton költészetéről, ennek a költészetnek a létezését sejtjük a feljegyzésekből, amelyek igricekről, regösökről beszélnek, de semmit sem lejtünk még meg ezekből a kimondhatatlan értékű régiségekből. Olyanok, mint a Neptunus bolygó volt a csillagászok számára, mikor a létezését már kiszámították az Uranus pályájának zavaraiából, de magáról a legtávolibb bolygóról még nem tudtak semmit”.⁹⁸ Közvetetten ezt támasztja alá, amit a ponyva születése, az irodalmi tevékenység eszközjellegének átalakulása, vagyis a könyvnyomtatás nyomában támadt szépirodalmi fellendülés kapcsán állít, hogy „a régi magyarok” könnyebben fejezték ki magukat versben, semmint prózában. Éppen fordítva tehát, mint Németh László, aki a prózában vélte felfedezni a magyarosság zálogát. „Kellott lenni, írja, egy régi és nagyon erős versmondó tradíciónak a XVI. század közepéig. Voltak vándorénekeseink, akik udvarról udvarra járva históriák dalolásával keresték kenyerüket (...) mindennél erősebb a belső érv: nyomtatott históriáink szinte kényszerűen verses formája. A mély sajnálat hallgatásával menjünk el elveszített énekmondóink mellett...”⁹⁹ Így jut el Tinódihoz, az egyetlen ismerthez, akiben ennek a sejtett régi magyar tradíció betetőződését látja, és aki bár sokat tanult külföldi mintáktól, jellemző magyar volta. Csipetnyi nemzetkarakterológiához folyamodik ismét Szerb Antal, amikor azt írja: „Tinódi magyar volta lényének hogyanjában van, valami meghatározhatatlan, bánatos, férfias, tartott hanghordozásban.”¹⁰⁰

A már említett magyar passzivitással véli magyarázhatónak, ha csak részben is, a reformáció magyarországi elterjedését, ugyanakkor ezzel ellentmondásban azt is állítja, hogy éppen a protestantizmus ösztökélte elsőként a magyarságot gondolati állásfoglalásra, illetve hogy általa pecsételődött meg végleg korábbi frigyünk a Nyugattal. „A szentistváni kereszténységet az ország nagy része oly öntudatlanul vette fel, mint a csecsemő a keresztvizet, most válik a kereszténység a magyarságnak tudatos és harcolt sajátjává.”¹⁰¹ Vagyis ezek szerint minden, ami korábban áramlott be Európából, az elhúzó-dó régiségben tespedő magyar szellemet többé-kevésbé érintetlenül hagyta?

96 vö. Uo. 41.

97 Uo.

98 Uo.

99 Uo. 73.

100 Uo. 74.

101 Uo. 57.

Mindezekből aligha következhetne egyéb. Tételesem természetesen ennek nincs nyoma Szerb Antalnál.

A nagy átközvetítés letéteményesei, Szenci Molnár, Apáczai Csere, Misztótfalusi Kis Miklós alakjában a nyugatosság mellett a nemzeti eidosz szellemi értéként történő öntudatra ébresztését ugyanúgy méltányolja, „ők hárman, írja, feláldozták külföldi sikerüket és magasabb nyugati életformájukat, hogy a nemzeti kultúráért küzdhessenek a legsötétebb, leghálátlanabb esztendőkből”.¹⁰² Szenci Molnár célja ugyanis nem csupán az volt, fejtegeti, hogy nyugati értékeket honosítson meg Magyarországon, hanem az is, hogy bebizonyítsa a nyugati nemzeteknek „a magyarság képességét a szellemi emelkedésre”. Ezért is tevékenykedett külföldön és nem odahaza, „neki az volt a fontos, hogy Németországban élvezhesse, amint a németek elismerik a magyarság kulturális értékét”.¹⁰³

Ugyanígy, Sylvester Jánosék magyar nyelvű humanizmusának történelmi pillanatában, melyben egy újabb, nyelvi kultúrát, művészetet és tudományt egyaránt felölelő szintézis kialakulásának ígéretét köszönti Európával, „a magyar régiség primitív szépségének és izgalmanak” betörését is üdvözli az irodalom parkjába. Az ő érdemük, közelebbről Károlyi Gásparé, hogy a régi magyar nyelv „a nemzeti műveltség konstans, termékeny és eleven” részévé vált.¹⁰⁴

„Általános magyar stílussajátság”¹⁰⁵ fedez fel a minden ízében egyetemes koráramlatokhoz kötődő Pázmány Péter műveiben. Van egy sajátosan magyar eszköze, fejtegeti, mellyel kitölti a hézagokat, képzeletének cserbenhagyásait: „Pázmány is, mint minden magyar ember, szentenciózus természetű. Ahol lehet, elhelyez egy közmondást (...) Hosszú mondatának fedele alatt békésen húzódik meg a cikornyás, tudálékos barokk concetti és az erőteljes magyar szólásmondás egymás mellett.”¹⁰⁶ A Pázmány nyomán hagyományává vált stíluskeverés a már említett Dugonicsnál éri el majd csúcspontját, teszi hozzá, annál a Dugonicsnál, akinek portréjában, láthattuk, ugyancsak tanúságot tesz arról, időnként elnéző a helyi jelleggel szemben.

A magyar szellem bármennyire is az európai oldalága, bármennyire is annak „miniatűr mása”, a szellemi Magyarországot bármennyire is egyfajta zanzásított szellemi Európának akarja láttatni, annak sajátosságai tehát nem maradnak rejtve vizsgálódó tekintete előtt, kezdve a művészetet, irodalmat közvetetten befolyásoló társadalmi szerkezetnek a nyugat-európaiétól eltérő jellegétől további példákön át. Így nem kerüli el figyelmét például a nyugati dzsentri helyett sokkal inkább a nyugati polgársággal rokonságot tartó közneemesi kultúra „úgyszólván magában álló magyar jelensége”.¹⁰⁷ „A magyar nemes és kultúrája, írja, egészen más, mint a nyugati polgáré. Egyrészt áthidalhatatlan úr az a különbség, ami a földjéhez nőtt mezőgazda és a városban lakó kereskedő között van. A polgári léleknek mindazok a mozzanatai, ame-

102 Uo. 66.

103 vö. Uo. 91.

104 vö. Uo. 68.

105 Uo. 81.

106 Uo. 82.

107 Uo. 181.

lyek a szorgalmas gyarapodással függenek össze, a magyartól idegenek maradnak, tehát eszmetörténetileg idegen marad pl. a fejlődés-gondolat, a nyugati szellemnek ez a központi eszméje. Vagy például a pontos értékmérésre törekvő irodalmi kritika, ami a pénzgazdálkodás irodalomtudományi következménye Nyugaton. Ezzel szemben a magyar irodalmat a föld közelsége valami olyan ízzel hatja át, ami a nyugati ember számára egzotikumként hat.¹⁰⁸ A „föld közelségének” említése, a földszagúság képzete megfeleltethető Babits példázatával a kitépott növényhez tapadó földről. A magyar köznemes kiváltságos volta különutassá teszi a magyart Nyugaton. „Ez az a pont, ahol a magyar útja elválik a Nyugattól, és ahol eleven gyökerekkel kapcsolódik, vasúti sínek és távírópóznák között is, egy eleven középkorba” – írja.¹⁰⁹ Ez ad „sajátos magyar ízt” romantikánknak is,¹¹⁰ a hangadó köznemesség osztályöntudata és az abból fakadó klasszicizmusa.

De már azt megelőzően is az eltérő magyar jellegről értekeznek, az általa olyannyira kedvelt és főleg életműve első felében kiemelten tárgyalt preromantika, a „magyar Felújulás” kapcsán. Szándékoltan használja ezt a kifejezést a közkeletű felvilágosodás helyett, hogy ezzel is jelezze a különbséget, melyben újra valamiféle nemzeti sajátosságot vél tetten érni. A magyar felújulásban „öszönös tendenciák hirtelen felszabadulását” látja, olyanfajta „gáttörő lendületet”,¹¹¹ melyet a felvilágosodás racionalista gondolatvilága nem teremthet. Utóbbi ugyanis nem ismeri „azt a misztikumot, amit a nemzet, a nép, a faj jelent”.¹¹² A szóhasználat újfent árulkodó. A fajra hivatkozik, miközben a fogalmat explicit mód elveti. A magyar felújulás erőit „mintha valami homályos ösztön hajtotta volna, (...) hogy világba valósítsák a faji kollektívumnak beléjük ágyazott részecskéit”.¹¹³ „A lélektörténetnek, írja alább, minden új fejezete, tehát minden újabb lelki elmélyedés egybeesik a nacionalizmus egy-egy fellángolásával. A humanizmus Én-felfedezése egybeesett a nemzeti szellem megszületésével, a nemzetállamok kialakulásával és a nemzeti kultúrák versengésének kezdetével. Mert amikor az ember a középkor alázatosságából kiszabadulva felfedezte azokat a transz-szubjektív mozzanatokot is, amelyek a nemzet jellegét alkotják, és felfedezte a nemzet-individuum értékét. Hasonló dolog történt napjainkban: a Nietzsche által megindított, Bergsonban megvilágosodó és a különböző pszichoanalitikus iskolákban gyakorlatiasodó újabb elmélyüléssel egyidejűleg felvetődött a kollektívitásnak egy olyan típusa, mellyel ezelőtt nem számoltak, a faj. Ugyanaz az összetartozás-érzés, amely a humanizmus korában mint nemzet, tehát, mint valami értelmi és akarati magasabb egység jelentkezett, most, két emelettel mélyebben, a tudat alatti ösztönök felfedezésekor, mint öntudatlan, homályosan parancsoló mélyebb lelki tényező jelentkezik, ez a faj.”¹¹⁴

108 Uo. 184.

109 Uo.

110 Uo. 186.

111 Uo. 194.

112 Uo.

113 Uo.

114 Uo. 196.

Ugyancsak nyomokban – furcsa ezt mondani Szerb Antalról – faji megközelítésről árulkodik Bessenyei György-portréja, amennyiben a testőríró talán legmegrendítőbb, egész pályájára kiható élményét önnön magyar voltával való találkozásában véli felismerni, „az önmaga mélyeiben” addig mintegy megbúvó „nagy transz-szubjektív mozzanattal”.¹¹⁵ Hangjának eredetisége kora preromantikus kórusából éppen abban mutatkozik meg, írja, ahogy képes éreztetni valamit „a tipikus magyar sors bánatából”, „a nagy magyar elhagyatottságból, hová büszkeség, fatalizmus, fáradság és az élet általános magyar céltalansága számúzték”.¹¹⁶

A nemzeti bélyeg elvesztését ostorozó Falusi Nótárius szerzőjének, Gvadányi Józsefnek „eleveneket és holtakat ítélő jó magyarságát” ugyan leleplezi mint német behozatalt, a franciás divatmajmolás németes ellendivatját, de látja azt is, Zajtay uram dohogásának mélyebb értelmet éppen az ad, hogy „a magyar számára az idegentől való elzárkózás nem egy lehetséges állásfoglalást jelent, hanem bizonyos fokig az állásfoglalást, azt az állásfoglalást, ami a faj jellemében adva van”.¹¹⁷ Szerb nem akarja eltagadni ezt az eredendő magyar ellenállást vagy inkább szembeszegülést. A magyar szellemet története során ezért szinte mindig akarata ellenére kellett megváltani, teszi hozzá, így például már első költőink idejében is, a nyelv művelés erőszakos gesztusa tájkán, „a magyar eidosz legáldozatosabb előharcosai, nem képviselték a nemzet egységes korhangulatát”.¹¹⁸ A magyar szellem fejlődésének ritmikáját összecsapások sorozata adja, amint „az idegenek elleni” és „a magyar vérben adott ázsiaiság elleni” „örök magyar ingerültség” egymással folyamatos küzdelmet vív.¹¹⁹ A nyelv és a nemzet génusza azonban még időleges legyőzeteiseiben is diadalmaskodik, így történt ez a „fentebb stíl” kétséges diadala esetén is a bajszos magyarság felett, „mert a magyar irodalom teljes Európa-közelsége, amiről Kazinczy ábrándozott, nem következett be, hanem ellenkezőleg, egy fokozott tudatos izoláció, az öncélúság elszigeteltsége. Kazinczy, Kölcsey, Szemere, állapítja meg Szerb, európaiságuk önfeláldozó és megható hangsúlyozásával, kényeskedő finomságukkal kicsiny sziget maradtak – sziget, amelyen Kazinczy jól érezte magát abban az illúzióban, hogy kontinens, de amelyen tönkrement Kölcsey, amikor sziget voltára ráeszmélt”.¹²⁰ Szerb Antal itt újra csak elárulja érzékenységét a feltételezett magyar alkat, helyesebben mondván a magyar szellemi alakzat iránt. Európaisággal átítatott, ha tetszik, sznobizmusa nem teszi vakká és egyoldalúvá, ugyanez kevésbé volt elmondható a „volgai lovas” megálmodóiról, akik a ló farától semmit sem láttak a világból, és abból a lócitromból csipegettek, amit a derék Ráró hátrahagyott. *Magyar irodalomtörténetéből* ha nem is bőven, de mégis adatható ez a nyitottság, fellelhető az ilyen irányú érdeklődés. Így például Balassi Bálint-portréjában, a „kóborlovag” lényében ugyanis felfedezi a „mással összeférni nem tudás”, a „a magyar önmagában-tökéletesség” vonását, melyet valamiféle sajátosan

115 Uo. 203.

116 Uo. 205.

117 Uo. 209. 210.

118 Uo. 219.

119 Uo. 234.

120 Uo. 235.

„magyar méltósággal” azonosít.¹²¹ Mikes Kelemen életében is az erdélyi származást véli meghatározónak, „Mikes volt a legerdélyibb erdélyi, talán éppen azért, mert hazája földjét egy hosszú életen át nem láthatta viszont, csak mesziról, hegyek ormáról, a »köpönyegét«. Mindig székelynek mondta magát, és nem magyarnak, fordításait székely nyelvre fordította; ha az erkölcsi posztulátumot érezte önmagában, akkor mindig a »nemes erdélyi vér« szólt meg benne, és mindhalálig az erdélyi asszonyokat vallotta legszebbeknek”, fűzi hozzá diszkrét bájjal.¹²² Ugyancsak sajátosan magyar sorsszimbolikát vél felfedezni Mikes kapcsán abban, ahogy a kirekesztett, száműzött, olvasatlan önéletíró úgy tesz, „mintha nem elszigetelt jelenség volna, hanem egy eleven irodalmi élet részese”.¹²³ Mikes példája igazolja, hogy „a magyar génusz a legmostohább időben is, elátkozott, idegen csillagok alatt, mégis, *invitis nubibus* meg tudja teremni az egyetlen szép virágokat”.¹²⁴ De ez már társadalompszichológia, tárgyunktól messze visz. Visszakanyarodva a nemzeti jelleg érvényben tartásához Szerb irodalomkoncepciójában, Csokonai-portréja szintén árukkodó. A „dunántúli vagabundus” személyében (Babits nevezi így Csokonait egy helyütt) a sajátosan „magyar költői hagyományok” tudatos továbbfejlesztőjét, a „magyaros verselés első kutatóját és szakértőjét” ismeri fel és tiszteli elsősorban, aki Amadé és Faludi próbálkozásait követően immáron a „tökéletességig fejlesztette” a „magyaros versütemben rejlő nagyszerű zenei és játékos lehetőségeket”.¹²⁵ Költészetének rokkó és preromantikus elemein túl a „magyar hagyományokon nőtt népies és diákos rétegét” is ugyanolyan mértékben tartja mérvadónak. Sőt, Csokonai éppen attól Csokonai, hogy Magyarországon lett poétává, „verseinek porcelános áttetszősége valahogy annál becsesebb, mert olyan súlyos, földízű magyar szavakból finomította őket, mert olyan süppedős homokban tanította táncolni a késő gráciákat”.¹²⁶ Alakjában ugyanazt a kettőséget éri tetten, mely a magyar költészet hegyvonulatának csúcsait képviselő legnagyobbakban munkál, akikben európai és magyar sajátos elegyet alkotott, a nagy adaptálóknak, akik a magyar jelleg megtartásával honosították mindazt, ami az idegenből arra érdemes volt. Az ő esetében ezt a különös kettőséget „a rokkó báj és a paraszti zamat” adja, „Árkádia és Hortobágy”.¹²⁷ „Soha idegen stílusirány nem lett annyira magyarföldivé, mint a rokkó az ő költészetében”, írja róla alig leplezetten a nagyrabecsülő tisztelet hangján.¹²⁸

Ugyanennek az átmenetiségnek, illetve ennek a különös kettőségnek a felismerése adja számára a kulcsot Katona József zsenijének elemzésekor. Az alakjában fellelhető magyar karakterisztikumot nem meríti ki pusztán abban, hogy Katona legalábbis részben szintén egyfajta sajátos „magyar dacból” vonul vissza a világtól, akárcsak Berzsenyi. A Bánk bán valósága „magyar valóság, ami száz évben egyszer szokott csak megszólalni”, műve „a magyar szigetsze-

121 Uo. 119.

122 Uo. 163.

123 Uo. 167.

124 Uo. 168.

125 Uo. 247.

126 Uo. 249.

127 Uo. 250.

128 Uo.

rűség végzetes posztulátumának” foglalata. Ez a magyar különvalóság ugyanakkor „eszközeiben”, úgymond, nem válogat. Amint feltételezhetően Gvadányi is német mintaképek, így egyebek mellett a 18. század végi Bécs folyóirat-irodalma által teremtett figurák hasonlatosságára rajzolta meg színmagyarságára érzékeny falusi nótáriusát, Katona oppozíciós nemzetfelfogása vagy egyenesen idegengyűlölete sem ment az európai átközvetítés gesztusától. Mint Szerb fogalmaz: „Dikciójának nagyszerűségét még jobban érezzük, amióta kimutatták, hogy a tragédiának mintegy kétszáz sora fordítás. Katona a Bánk bán legrégebb kéziratában maga megjelölte azokat a helyeket, amelyeket németből idézett. Ha egybevetjük a két szöveget, pl. Tiborc beszédét Veit Weber eredetijével, tanúi lehetünk az irodalom egyik legnagyobb csodájának: hogyan válik a vizes és semmitmondó német szöveg az aránylag pontos fordításban, Katona dikciójának fensége és a magyar nyelvben rejlő mágikus lehetőségek által vulkanikus-sá, tűzvészek és áradások rokonává, Tiborc beszédévé.”¹²⁹

A Szerb Antallal kapcsolatban félve említett faji megközelítés Kemény Zsigmond-portréjában is nyomon követhető, amennyiben az élet és ábránd végzetes elkülönülése írójának determinizmusát, a szükségszerűség hatalmát példázó műveit részben faji gyökerekkel magyarázza. A 19. század végi általános pesszimista korhangulat mellett Kemény világnézetét Szerb szerint önnön magyar volta ugyanúgy meghatározta. „Élet és ábránd ellentéte, írja, a realitással megbékélni nem tudás a magyar jelleg egyik legszembeűnőbb mozzanata, a magyar fatalizmus ebből következik. Minthogy az ábrándot és az életet nem lehet összeegyeztetni, a magyar inkább nem is akarja felvenni a harcot. Átengedi magát a végzetének, amelyet elkerülhetetlennek hisz, részben a maga megnyugtatóására, részben mert vérében van, és csakugyan elkerülhetetlen.”¹³⁰ Ugyanezt a magyar fatalizmust olvassa ki Szerb Antal Arany János életművéből is. Az erdélyi arisztokrata világa ezen a ponton találkozik a magyarországi közemberével, „ugyanaz a magyar karakter, más társadalmi és táj-milíóben”,¹³¹ fejtegeti. A legmagyarabb végzet a hallgatás okozta végzet, ugyanaz, amely a Toldit és az Özvegy és leányát is áthatja.

A magyaros, nemzeti mozzanatot még az olyan „internacionalista” szellemiségű alkotónál is észreveszi, mint Kassák. „Ez a látszólag hagyománytipró reformer is, írja róla, a nemzeti költészetből indult el, a fiatal vasmunkás első költőideálja Petőfi volt, és expresszionista önmagára Berzsenyi Dániel eszméltette rá.”¹³²

Hogyan is írta Szerb a *Magyar irodalomtörténet* bevezetésében: „a magyar irodalom is, mint a német vagy a francia, a régi kép szerint, hangszer a jól összetanult zenekarban, ami a keresztény-európai kultúra (...) a magyar irodalom az európai irodalom miniatűr mása. A magyar értékek európai értékek”.¹³³ Magyaroknak lenni azonban mégis „egy specifikus módját” jelenti az érzésnek és gondolatnak, mely „ezer év értékeiből szűrődött le”.¹³⁴

129 Uo. 260.

130 Uo. 318.

131 Uo.

132 Uo. 490.

133 Uo. 19.

134 Uo. 11.

Az irodalom – Babits kifejezésével élve – nemzeti egyéniségének értékével szemben tanúsított nyitottsága és érdeklődése már a kezdetekkor feltűnt néhány kortárs számára. Bisztray Gyula egyértelműen úgy ítélte meg, Szerb Antal a magyar nemzeti lélek sajátos jellegét igyekszik megragadni a különféle korokon keresztül *Magyar irodalomtörténetében*, erre irányul metafizikai vizsgálódása, „nyomról nyomra keresi a magyar lélek dacos körülzárkózódásának irodalmi dokumentumait”.¹³⁵ Ez a törekvése mutatkozik meg abban is, hogy könyvében kísérletet tesz, hogy a magyar költészetből kihámozza a háttérben sejtett egyfajta sajátos magyar idealizmus áramát, az és mégis-morálét. Valóban, miképp értelmezhetőek másképp Zrínyi Miklós-portrójának gondolatai a sors és a szabad akarat kapcsán. Ha fellapozzuk, újra csak bizonyítékára lelünk annak, mennyire nem volt vak a „csak-magyar” szín iránt: „a váratlan fordulat racionális reménytelenségből irracionális bizalomba: a magyar költészet egyik jellegzetes sajátossága. Gondoljunk a Keserű pohárra Vörösmartynál: miután minden eszmény összeomlott, egyszerre bánat és a bor agyunkban frigyre lép, és felderül az életpuszta kép; nincs veszve bármi sors alatt, ki el nem csüggedett. Vagy a Gondolatok a könyvtárban: »És mégis, mégis fáradozni kell...« Leghatalmasabb példája ennek a kompozíciónak Az Ember tragédiája, váratlan, megdöbbenő, sokaknak érthetetlen konklúziójával, amely megcáfolja mindazt, amit a költő előtte mondott. »Küzdj és bízva bízzál.« (...) Amikor az értelem a nihil partjára vezet, amikor cserbenhagyja szerencse és világ, amikor minden tény ellene szól: a magyar költő egy mágikus gesztussal elhajtja magától az értelmet és a tényeket, amelyeket az értelem hoz elébe, és rábízta magát az ősi életenergiára, amely élni akar, és nem ismeri a kétségbeesést. (...) Zrínyi, Vörösmarty és Madách talán öntudatlanul azért is mennek el pesszimizmusukban a végső határig, hogy felébredszék önmagukban és a rájuk hallgatóban az utolsó percnél ezt a kiszámíthatatlan erejű, életadó ekzisztenciát. Kiváltképpen valószínű ez a szándék Zrínyinél, aki konkrét halálveszedelemről beszél, és konkrét erőmegújulást kíván. Ily módon talán nem erőszakolt, a Zrínyi Áfiumában egy sajátos magyar gondolkozás- és élettechnika első megjelenését látjuk, és Zrínyit úgy tekintjük, mint megalapítóját annak a világnézetnek, ami később magyar idealizmus lesz.”¹³⁶ Ezen a ponton gondolatmenete újra Prohászka Lajoséhoz kapcsolódik a magyar bujdosó alkatáról. A reményen túli reménykedés, írja Szerb, a „»bujdosó« örök-magyar vonása”.¹³⁷ Ez őt testet a kuruc dalokban is. A magyar költészetben a hiteles bujdosóénekek tükrözik talán a legteljesebben, írja, a magyar nemzeti sajátosságokat: „ezekben a versekben talál legtisztább kifejezésre a magyar jellegzetes állásfoglalása a sorsával szemben. Dacosan menekülni az ellenséges valóság elől, lemondani mindenről, hogy megőrizzük függetlenségünket, tudomásul venni és vállatvonva vállalni a nyomorúságot büszkeségünkért: örök magyar vonás.”¹³⁸

135 BISZTRAY Gyula: *Négy új irodalomtörténet*. in: *Tört Pálcák I. Kritikák Szerb Antalról – 1926-1948*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 49.

136 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 135-6.

137 Uo. 154.

138 SZERB Antal: *A kuruckori költészet*. in: *Szerb Antal A trubadúr szerelme Könyvekről, írókról 1922-1944*. szerk. Wágner Tibor Holnap Kiadó. Budapest. 1997. 162.

A versek szegénylegényében él ugyanakkor „valami megokolatlan bizodalom”, ugyanaz az „és mégis” lélekállapot, mely távolabbról szemlélve a magyar szellem egyik legjellemzőbb vonásának tűnik.¹³⁹

Bisztrayhoz hasonlóan vélekedett egy másik kortárs, Makkai László is, aki Szerb irodalomtörténetéről írt recenziójában egyebek mellett éppen azt méltányolja, hogy az a magyar vonásokat is igyekszik megkeresni, illetve felkutatni a metafizikai gyökereket, mint amilyen szerinte elsődlegesen a finitizmus és az említett az és mégis-bölcselete. És valóban, az egyik krónikánkban a magyarság ősi vágyvízióját véli felparázslani,¹⁴⁰ az *Ómagyar Mária-siralom*-ban felfedezi a magyar nyelvű autochton költészetet, Berzsenyivel kapcsolatban az egyik legfontosabbnak azt tartja, hogy „minden atomjában fájának és osztályának ősi adottságait hordozta”.¹⁴¹ A Nyugat főszerkesztőjének, a „tehetség mindenekfelettvalóságát”¹⁴² valló Ignotusnak a Rákosi Jenő-féle magyarság-felfogás elleni támadását is ezért érzi túlzónak. Mint fogalmaz: ő és a folyóirat propagandistái, Hatvany Lajos és Fenyő Miksa „mintha a káddal ki akarnák önteni a gyereket is, a magyarkodással a megdönthetetlen magyar hagyományokat is”.¹⁴³ Másrészt Ignotusék védelmére éppen azt hozza fel, hogy „nem voltak érzéketlenek a speciálisan magyar értékmozzanatokkal szemben sem, Adyban és Móriczban csaknem túlzóan hangsúlyozták a magyar őserőt, a csak-magyart”.¹⁴⁴ Ez persze nem változtat azon, hogy például elhallgatja a Szent István-i cselekedet erőszakos voltát, amennyiben az államalapítás, a kereszténység felvétele és hatalmilag elrendelt terjesztése elvágta az őskultúra útját. Mint ahogy azon sem, hogy egész egyszerűen nem beszél a *Symphonia Ungarorum* ismert jelenetéről, Gellért püspök találkozásáról a szolgálólánnyal, aki magyarul énekel. Ebben a vonásában különös szellemi rokonságot mutat ama bizonyos „kámzsás, lehajtott fejű, alázatos baráttal”¹⁴⁵, az első ránkmaradt gesztánk szerzőjével, Anonymusszal, aki irányzatosságában ugyanúgy figyelmen kívül hagyja a „parasztok hamis meséit” és a „regősök csacsogó énekét”, akaratlanul is egyfajta ősi hagyományra utalva ezzel, mint Szerb a magyar előidők csalóka emlékezetét a magyar szellem történetének tárgyalásánál, amennyiben a magyar kultúra születését a kereszténység felvételétől eredezteti. „...amint olvasni kezdjük, egyre elevebben támasztja elénk Anonymust, észrevételezi már a kortárs is. Az fogadkozott ilyen ünnepélyesen párizsi barátjának, hogy nem regős csacsogás, hanem hiteles források nyomán adja a magyar történetet, s az fanyalodott így vissza nemegyszer a lesajnált népi énekekhez. Pedig milyen meghatóan iparkodik nyugatvá átfesteni a fajtát még külsejében is: nála Zsolt vezér már kicsit selyp (idegen kiejtésű), fehér bőrű és puha, szőke hajú. Szerb Antal, akiben különösmód épen maradt Anonymus nyolcszázados népi meg-

139 Uo. 163.

140 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 38.

141 Uo. 235.

142 Uo. 435.

143 Uo. 436.

144 Uo.

145 Uo. 38.

vetése, épp ilyen buzgón szökkíti el, puhítja meg a vadmagyarok üstökét; utolsó lapján is tiltakozik a népiesség ellen, mert »kultúraellenes tendenciájú, visszatérést hirdet valami soha nem volt egyszerűséghez«.¹⁴⁶ Ugyanúgy rokonítja őket a metapolitika magyar hagyománya is, a történeti múltnak a jelenhez való közelítése, valamiféle aktualizáló hangsúly: az „önérzetes udvari pap”¹⁴⁷ az uralkodó dinasztiát akarja halhatatlanná tenni, Szerb Ady forradalmát, a Nyugatot akarja utólag igazolni, a rokonszenve elárulja, amint ez már a kortársnak is feltűnt.¹⁴⁸ Láthattuk azonban, még a Nyugat-mozgalom piedesztálra emelésében is megőrzi a nemzeti jelleg érvényét, amennyiben nem a magyar irodalom nyugatvá válásának mozzanatát emeli ki vele kapcsolatosan, hanem a nemzeti karakter általa történő, általa ösztönzött elmélyülését: mert igaz ugyan, írja, hogy „a nyugatos orientáció igazi jelentősége az volt, hogy nem volt zsarnokian magyaros orientáció, nem volt teljesen a magyar múlthoz hozzáláncolva, (...) levegőt, teret csinált, hogy egy újfajta magyarság, Ady és Móricz magyarsága mozogni tudjon. Az eredmény, melyet a Nyugat szellemi szabadsága legnagyobb képviselőiben létrehozott, nem abból állt, hogy a magyar irodalom nyugatibb lett, hanem hogy mélyebben és szabadabban magyar lett”.¹⁴⁹ Mert valóban, meggyőződéssel vallotta minden későbbi tételének kiindulópontját, miszerint a magyar irodalomnak nem voltak kereszténység előtti hagyományai: „kereszténynek lenni és magyarnak lenni csaknem ezer éven át teljesen egyet jelentett”¹⁵⁰, látni kell azt is, amikor „megtagadta »irodalmunk kereszténység előtt gyökereit és őseredeti népiségét«, az a cél vezette, hogy egyben elszakítsa azt »a faji misztikába vesző germán teóriáktól« és hogy »az emberi logika és ráció szépségén alapuló, apollonikus derű«-t emelje ki, mint a magyar irodalom (és a magyar szellem) jellegzetességét. A *Magyar irodalomtörténet* első kiadásában Szerb nyíltan is szól »az átkos hitleriről«, de műve egész gondolatmenetében az vezette, hogy ne csak a konzervatív elképzelésekkel pereljen, hanem a harmincas években oly szomorúan aktuális fasiszta nézetekkel is szembeszálljon.”¹⁵¹ Így válik az irodalomtörténet a metapolitika eszközévé, így állítja a nemzeti és keresztény Magyarországon Szerb Antal a kortárs irodalom áttekintését egy még oly halk szavú értelmiségi-humanista tiltakozás szolgálatába. Így lesz irodalomtörténetből kísérlet világnézeti kérdések tisztázására. Ugyanakkor ebben a tiltakozásában is hitet tesz a magyar szellem mellett, határozottan elutasítva ezzel a kirekesztésre irányuló szándék egyre szaporodó megnyilvánulásait. A visszafojtott panasz, egyszersmind a dac hangja ez: „Most, a forradalom után bevall-

146 JUHÁSZ Géza: *Irodalmunk nyugati szemmel*. in: *Tört Pálcák I. Kritikák Szerb Antalról – 1926-1948*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 102-3.

147 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 38.

148 KERECSENYI Dezső: *Magyar Irodalomtörténet*. in: *Tört Pálcák I. Kritikák Szerb Antalról – 1926-1948*. Nemzeti Tankönyvkiadó. 1999. 33.

149 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 434.

150 Uo. 32.

151 ANTAL Gábor: *Töretlen humanizmus, szárnyaszegett demokratizmus*. in: *Akiktől ellopták az időt. Szerb Antal emlékezete*. Szerkesztette Wágner Tibor. Kairosz Kiadó. Budapest. 2002. 296.

hatóvá, írja, sőt csaknem kötelezővé lett a vallás és a nacionalizmus. Nem fér hozzá kétség, hogy a napi politika felületénél mélyebben az átalakulásnak voltak olyan elemei is, amelyek igazi felszabadulást jelentettek, a magyarság legszélesebb rétegei számára. Vallásosság és nemzeti érzés a szkeptikus és kozmopolita évtizedek folyamán is a legmélyebben hozzátartozott a magyar lélekhez, de az új, polgári és kapitalista világban nem találta meg kifejezési formáit, és hallgatott. Most megindult a keresés a korszerű vallásosság és a korszerű nacionalizmus formái után, és napjaink is ennek a keresésnek a jegyében állnak. Hogy közben a tömeg és a hangosak nem keresnek, hanem találnak, átélés nélkül, avult és tartalmatlan frázisokat, hogy a vallásosság helyett beérk klerikalizmussal és a nemzeti eidosz helyett a sovinizmus taposómalmaival, nem von le semmit az igazak belső igazának értékéből.”¹⁵²

A nemzeti jelleg elszigetelődést hangsúlyozó szempontrendszer kétségkívül idegen volt gondolkodásától, ugyanakkor látni kell, a magyar szellemi különvalóság kérdése foglalkoztatta. Sőt, ha a magyar irodalom fejlődéséről alkotott elképzelését egybevetjük a konzervatív szellemiségű, a nemzeti irodalom független, autonóm mivoltáról szóló alapeszméből kiinduló irodalomtudományával, azt a különös dolgot vesszük észre, hogy mintha az utóbbi eszményét fogalmazná meg. Szerb szerint ugyanis „a magyar szellemi különvalóság”¹⁵³ fokozatosan alakult ki, kezdetben nem volt meg. A magyar irodalmi fejlődés vonalában tehát egy gyarapodó entitást jelöl. A növekedése valamiféle üdvtörténet keretében írható le, míg a nemzeti-konzervatív szemlélet a magyar szellem apadását panaszoló hanyatlástörténetet, valamiféle passiótörténetet vázol fel, melyben a magyarság erői egyre reménytelenebbül küzdenek a mind nagyobb teret hódító, úgynevezett nemzetietlenség mezőnyével. A nemzeti öntudat eszerint csak későbbi fejlemény, az irodalmi nyelv születése korántsem magyarázható, mint azt a közvélekedés tartja bizonyos 19. századi nemzetpedagógiai alapelvek nyomán, a nemzeti öntudat befolyásával. „Vannak nemzetek nyelv nélkül, és nyelvek nemzet nélkül”, fejtegeti magyarázatában.¹⁵⁴ Ehelyett sokkal inkább a vallási összetartozás; a magyarságnak önmagáról alkotott felfogását Szent Istvántól egészen a 16. századig, miközben alig változott, ez utóbbi határozta meg. Vagyis kezdetben „a magyarság csak azáltal érték, hogy a keresztény hit világosságára tért, és csak annyiban érték, amennyiben vallásos kötelességét teljesíti. Az ember test szerint magyar, de lélek szerint keresztény, és a lélek magasan a test fölött trónol.”¹⁵⁵ A nemzet szellemi önmagára eszmélését az ország török elleni védőbástya szerepének tudatosodásától eredezteti. Ez a világtörténelmi rendeltetés, ha tetszik, képezi voltaképpen a nemzeti öntudat alapját. Az „ősi föld- és fajtaragaszkodás” „primitív, ösztönös klánérzését” a török veszedelem emelte „a legmagasabb hatványokra”.¹⁵⁶ A magyarság azonban még ekkor sem érték önmagáért, „magyar voltáért, pusztán azért, mert van, mert egy különös szín

152 SZERB Antal: *Magyar irodalomtörténet*. Magvető. Budapest. Tizenegyedik kiadás. 493.

153 Uo. 88.

154 Uo. 86.

155 Uo. 87.

156 vö Uo. 86.

a világmindenségben”.¹⁵⁷ Kétségkívül megkezdődött azonban a magyar nyelv rangjának emelkedése, hiszen magyarul eleinte csak a népszerűsítő vagy a ponyvára való művek íródtak.¹⁵⁸ A 17. században áll be a döntő változás a magyar szellem eszmélkedésének történetében, ekkor kezdődik, Szerb szavaival, az egyén és vele a nemzet „önértelműsége”¹⁵⁹, „ekkor születik meg az a megismerés, hogy a politikai nemzetfogalom fölött van valami magasabb nemzetfogalom a szellemben, és hogy ország, kultúra és nyelv egyet jelentenek, egy magaslati ponton össze kell találkozniuk”.¹⁶⁰ Az más kérdés, hogy mint annyi minden a magyar szellem történetében, ez az eszmélkedés sem elszigetelten megy végbe, miután európai jelenség, ez a humanista nacionalizmus nemzetfölötti.¹⁶¹ Ez vezet át a magyar történelmi öntudat racionális kiépítéséhez,¹⁶² és ezzel a magyar múlt elevenné válásához.

Összegzésképpen megállapíthatjuk, Szerb Antal magyar irodalmi fejlődésről alkotott koncepciója kiinduló föltevéseként a magyar szellemiség európaiságába vetett hit szolgál, bizonyos elemeiben ugyanakkor eltávolodik ettől az eszményétől, amennyiben a speciális magyar értékekre figyelmeztet. Miközben tehát egyfelől az európai párhuzam szerepét hangsúlyozza, másfelől érvényben hagy egyfajta magyar különvalóságot, elismeri a magyar jelleg értékképző erejét. Az európaiság, a lélek kereszténységének tekintélyét időnként felváltja nála az elkülönülő magyarságé. A *Magyar irodalomtörténet*nek ily módon bizonyos önellentmondás a sajátja, a bevezetésében kifejtett elvek a későbbiekben nem minden esetben őrzik meg teljes érvényüket.

157 Uo. 88.

158 Lásd Uo.

159 Uo. 92.

160 Uo. 91.

161 Uo. 92.

162 vö. Uo. 94.